

«СРОДНЯ» ПРАЦЯ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ПЕРЕДУМОВА ЩАСТЯ

К. М. Скворцова

Запорізький національний університет», Запоріжжя, Україна
katyaskvorcova@ukr.net

Дегуманізація продуктивної діяльності є причиною руйнування цілісності буття особистості. Вихід із цієї проблемної ситуації пов'язаний з формуванням культури «сродної» праці та відповідних їй світоглядних орієнтирів як необхідних передумов справжнього щастя соціальних суб'єктів різних рівнів. Діяльнісний підхід надає можливість аналізу детермінуючого впливу «сродної» праці на процес досягнення щастя. Поняття «щастя» в зазначеній статті тлумачимо як динамічний стан буття, субстанцією якого є свідомо-творча діяльність суб'єкта, в процесі якої реалізуються соціально-значущі потреби, інтереси, цілі, цінності, досягається гармонія із внутрішнім та зовнішнім світами.

Діяльнісний підхід надав змогу поєднати пізнавальний, мотиваційний, ціннісний аспекти дослідження «сродної» праці. Змістом діяльності є сукупність відносин людей до природи і один до одного. Діяльності притаманне суб'єкт – об'єкт – суб'єктне відношення, провідною її формою виступає праця. В процесі праці формується людина як родова істота. В «сродній» праці розширюється поле суб'єкт – об'єкт – суб'єктного взаємозв'язку, що сприяє досягненню щастя. За Г. Скворородою проблема «сродної» виникає за обставин, відколи людина відкриває суб'єкта в об'єкті, і може бути шляхом до нещастя.

«Сродня» праця є формою відтворення суб'єкт – об'єкт – суб'єктного взаємозв'язку, тобто єдності особистих і суспільних інтересів. «Сродня» праця є головною онтологічною передумовою цілісності буття особистості, власне, щастя як суб'єктивної форми усвідомлення цієї цілісності. Перспективою подальших дослідницьких пошуків є вияв критеріїв «сродності» задля пом'якшення соціальних наслідків «несродності».

Ключові слова: діяльнісний підхід, «сродня» праця, щастя, цілісність буття.

COGNATE LABOUR AS ONTOLOGICALLY BACKGROUND OF HAPPINESS

K. Skvortcova

Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine
katyaskvorcova@ukr.net

Dehumanization productive activity is the direct cause of the destruction of the integrity of the individual being. The destruction of the integrity of the social organism it has a state of misery. Way out of this problematic situation is related to a culture of cognate labour. What counts here is to understand the interrelation of cognate labour and happiness. We understand the phenomenon of happiness as dynamic state of being human in which she realizes important social needs, interests, goals, values, as the process of the active and conscious creative activity she up to the harmony of the inner and outer worlds. The leading form of acting is labour.

Activity has subject-object-subject relationship. Labor is the leading form of activity. H. Skovoroda's cognate principle is the principle of correspondence with the higher clever and just source (God) that defines the meaning of man's life, ensures teaching integrity and constitutes its essence uniting different aspects. Cognate labour is considered to be one of the most important premises of man's happiness, realization of man's life style, self-knowledge and self-affirmation.

Cognate labour provides unity of personal and public interests. Cognate labor is the main ontological integrity prerequisite being the person. Happiness is a form of subjective awareness integrity of being the person. Prospects for further research are manifestation criteria of cognate labor.

Key words: activity approach, cognate labor, happiness, integrity of being.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціально-практична актуальність теми обумовлена проблемою подолання відчуження праці від людини в контексті сучасного українського суспільства. Дегуманізація продуктивної діяльності є безпосередньою причиною руйнування цілісності буття особистості або, іншими сло-

вами, її «нещастя» та, зрештою, визначає деструкцію цілісності соціального організму всієї країни. На нашу думку, вихід із цієї проблемної ситуації пов'язаний з формуванням культури «сродної» праці та відповідних їй світоглядних орієнтирів як необхідних передумов справжнього щастя соціальних суб'єктів різних рівнів.

Спроби вивчити «сродню» працю власне як засадничий чинник щастя представлені в сучасних філософських дослідженнях у контексті вивчення концепції Г. С. Сковороди (Н. Дічек, В. Воловик, А. Мегрелішвілі, М. Редько, І. Стогній, А. Мудрик, С. Кримський). «Щастя» як філософське поняття досліджується в рамках онтологічного підходу як «стан буття» (А. Алексєєв, Г. Арендт, В. Воловик, Г. Воловик, І. Івін, С. Крилова, Ю. Осічнюк, С. Рубінштейн, В. Татаркевич, Н. Хамітов), гносеологічного – «форма пізнання» (С. Кримський), аксіологічного – «щастя як цінність» (М. Аргайл, А. Грицанов, Е. Ільїн). Напрацьовані результати створюють достатні підстави для осмислення взаємозв'язку праці та щастя. Водночас відзначимо, що в контексті сучасного українського суспільства вирішення цього завдання все ще має фрагментарний характер. З огляду на це, тема нашої статті має неабияку теоретичну актуальність.

Мета статті – з позиції діяльнісного підходу синтезувати вищезазначені підходи для цілісного понятійного відтворення детермінуючого впливу «сродної» праці на процес досягнення щастя в контексті реалій сучасної України.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Погоджуємося з думкою тих авторів, які вважають, що діяльнісний підхід долає колізію об'єктивного та суб'єктивного, ідеального та матеріального, характеризується цільовими програмами функціонування [15, 164]. Додамо, що, на наш погляд, даний підхід охоплює пізнавальний, мотиваційний, ціннісний аспекти в дослідженні «сродної» праці, дозволяє віднайти об'єктивні критерії досягнення щастя, окреслити даний процес, який простежується у взаємозв'язках не тільки поміж людей, але і у відношенні людей до природи.

Відповідно до цього у зазначеній статті під поняттям «щастя» розуміємо динамічний стан буття, субстанцією якого є свідомо-творча діяльність людини, в процесі якої реалізуються її соціально-значущі потреби, інтереси, цілі, цінності, досягається гармонія із її внутрішнім та зовнішнім світами.

Досліджуючи діяльну основу щастя, спираємося на визначення поняття «діяльність» як «форму активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті, які можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу» [15, 163]. На нашу думку, тут правомірно виділяються такі риси діяльності, як трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність опредметнення та розпредметнення певних смислів, які задають параметри її здійснення. Далі зазначається, що духовний потенціал діяльності, її смислонаповнення реалізується у певних нормах, цінностях та цілях [15, 163]. Крім того, підкреслюється, що діяльність здійснює перманентну трансформацію суб'єктивного в об'єктивне та навпаки, що виявляється в особливості людського духу, який створює потенціал діяльності [15, 163-164]. В даному випадку бачимо наявність суб'єктивно діючого, тобто діяльність постає як соціальна форма руху матерії.

Специфічні риси останньої окреслює В. Воловик. Перша риса реалізується у всіх процесах в суспільстві та соціальних змінах взагалі, що здійснює суб'єкт, який пізнає, наділений свідомістю та волею індивіда і соціальної групи як носіїв діяльності. Наступна виявляється в тому, що діяльність обумовлена певними цілями, які переслідує особистість або соціальна група, має цілеспрямований характер. І третя, полягає в тому, що діяльність як спосіб прояву вищого рівня організації матерії, при цьому генетично пов'язана з нижчими формами руху матерії, проте до них не зводиться, обумовлюючи все ж таки їх розвиток [12, 99].

Отже, діяльність є системою, якій притаманна будова, внутрішні переходи і перетворення, розвиток. М. Каган зазначає, біологічна життєдіяльність тварин не знає розчленування діючої особи і природи, на яку її дії направлені. Людська ж діяльність, як активність, що соціально сформувалася і культурно організована, а в основі поділ має діючої особи і предмета дії, тобто суб'єкта та об'єкта [5, 45].

Звідси випливає, діяльності притаманне суб'єкт-об'єкт-суб'єктне відношення, яке підкреслює у своєму визначенні поняття «діяльність» Т. Бутченко і розуміє її як діалектичну єдність суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин, де взаємодія між суб'єктом та об'єктом опосередковується диференційованими та ієрархічними суспільними зв'язками між індивідами, групами, суспільством [3, 41]. При цьому основна функція діяльності – забезпечення збереження і безперервного розвитку людського суспільства, оскільки його існування та розвиток є умовою буття самої людини.

Провідною формою діяльності, що розуміється з врахуванням всього вищезазначеного, виступає праця. Саме таке розуміння внутрішнього змісту праці затверджується давно. Вже К. Маркс зазначав: «Праця – це не однобічний вплив людини на природу, а зворотний зв'язок між ними, складна і різноманітна взаємодія між явищами, предметами, силами природи і людиною як біологічною системою, частиною природи. У трудовій взаємодії з природою людина сама виступає передусім як частина природи, що підкоряється всім її законам і чинить відповідно до їх дій» [7, 195]. Водночас експлікація відношення «людина – природа» передбачає як взаємодію природи і суспільства, так і співвідношення природного і соціального начала в людині.

За Ю. Осинчук прагнення людини впливають з її природи, вони є природні, тому завданням розуму є сприяння досягнення того, що закладено самою природою, і в даному випадку, праця є головною умовою буття людини, визначальним способом і характер ставлення людини до світу. [11, 33]. Дослідник зазначає, щастя є проявом природної спрямованості життєдіяльності кожної людини і всіх людей на збереження свого існування. В той же час, погодимось з автором, який зазначає, що за такою позицією залишається нерозкритою специфіка людини як суб'єкта, який свідомо і цілеспрямовано впливає на навколишній світ і є творцем світу свого життя [11, 34].

Беспальчий В. розглядає працю в загальнофілософському аспекті й тлумачить як доцільний рух мислячих соціальних систем, що породжений і де термінується об'єктивною необхідністю задоволення їх потреб, як соціальний спосіб саморегуляції, ідеально умотивованої адаптації і засвоєння середовища. Відповідно до цього обґрунтовується, що «праця» є доцільним, формотворчим рухом, змістом і наслідком якого є створення та постійний розвиток культури і самої людини. Праця є рух, соціально спрямований на створення механізмів культури, на забезпечення поступальності і безперервності їх розвитку, на керування ними [2, 14].

У тому ж самому руслі досліджує «працю» В. Андрущенко, де тлумачить дане поняття як основну умову життя людини і суспільства й процес, в якому люди за допомогою знарядь впливають на природу з метою створення предметів, необхідних для задоволення потреб [14, 288]. Проте не тільки потреби слугують освоєнню та перетворенню природного середовища, а й інтереси і цілі виступають умовами поліпшення суспільних відносин та створення нових цінностей. За В. Андрущенко «праця» характеризується також як «процес обміну речовин між людиною і природою, як продуктивна витрата людського мозку, м'язів, м'язів, як позитивна творча діяльність, головна умова існування людей» [14, 288]. В даному випадку праця як позитивна творча діяльність тільки тоді є «позитивною», коли відповідає соціально-значущим потребам і інтересам.

У філософському словнику під редакцією В. Шинкарука поняття «праця» тлумачиться як синтетична категорія, яка характеризує специфічну, властиву людині форму діяльності, спрямовану на освоєння і перетворення, згідно з власними цілями, інтересами і потребами, природного середовища. Якщо дана форма діяльності спрямовується на поліпшення соціальних відносин, виникає соціальна праця, якщо ж на створення нових цінностей – творча праця [15, 514]. Процес праці має наступні структурні елементи: цілепокладання, цілеспрямована діяльність суб'єкта, предмет праці, знаряддя, тобто засоби, праці та продукт праці. Тут підкреслимо, людина реалізує свої творчі потенції за допомогою здатності творчого цілепокладання, що слугує досягненню певних результатів у відповідності з морально-етичними вимогами і очікуваннями соціуму. Це, в свою чергу, дарує індивіду почуття гармонії, затребуваності, включеності до круговороту життя – формує стан щастя. Досягнення щастя й осмислення життя людиною свідчить про неперервне особистісне зростання в процесі соціального буття, у якому вбачаємо активну свідомо-творчу діяльність створення власного буття.

Під предметом праці В. Воловик розуміє все, на що може бути спрямована перетворювальна дія праці, це можуть бути природні матеріали, соціальні відносини, сама людина, її духовний світ тощо [6, 118]. Внаслідок цілеспрямованої діяльності предмет праці зазнає трансформації і перетворюється на продукт праці, що відповідає потребам суб'єкта. Взаємодія людини зі світом предметів праці спричиняє трансформуючий вплив на саму людину, зумовлюючи характер і зміст праці.

Цікаве продовження цієї лінії думки знаходимо в працях В. Баруліна, де праця зв'язується з досягненням певних результатів і реалізації задалегідь поставлених цілей [1, 33]. Дослідник під продуктами праці розуміє не тільки матеріальні і духовні блага, але нові політичні, організаційні форми людської життєдіяльності, нові, більш ефективні механізми громадського управління [1, 28].

Отже, в процесі праці формується людина як родова істота. Внутрішнім змістом людини є суб'єктність, що виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм її буття, яке вона як суб'єкт змінює, впливаючи на об'єкт через систему міжсуб'єктних відносин, матеріально-виробничих, соціально-політичних, комунікативних тощо [3, 41].

Реалізуючись в діяльності, цей практичний і духовний досвід змінювання об'єктивується, упредметнюється в певних матеріальних формах, перетворюється в загальносуспільне надбання [3, 41]. Проте в процесі зміни об'єкта суб'єктом порушується внутрішня міра об'єкта, що має прояв у: «ексцесах сваволі суб'єкта, невігластві або бажанні використати об'єкт в інструментальний спосіб для задоволення егоїстичних потреб, недоліках суспільної організації в цілому» [3, 41]. Приходимо до висновку, що діяльність може формувати стан нещастя. На нашу думку, в «сродній» праці розширюється поле суб'єкт-об'єкт-суб'єктного взаємозв'язку, що сприяє досягненню щастя.

Щастя, за Г. Сковородою, людина досягне завдяки вільній праці за покликанням. Філософ об'єднує в самопізнанні інтелектуальний акт з вольовим творчим зусиллям. Важливим постає досягнення стану рівності з Богом, який є можливим за умов реалізації людиною свого внутрішнього творчого потенціалу, морального самовдосконалення. Імператив «пізнай себе» має своїм завданням пізнання своїх природних схильностей до певного виду діяльності, пошук свого дійсного покликання [8, 126].

Для Г. Сковороди вільна праця за покликанням є «сродня» праця, яка вирішує проблему людського щастя і сенс людського буття. Вона виступає як внутрішня потреба і найвища насолода. Схильність і покликання є істинний «бог» в людині: «З природою жити і з богом бути є те ж; життя і справа є те ж» [8, 126]. «Сродня» праця сприяє реалізації сутнісних сил людини, прояву її творчого потенціалу, дає їй можливість знайти сенс свого буття, відчутти щастя і радість в насолоді працею, а не тільки її результатами. Отже, природа справжнього щастя полягає у відкритості душі людини для суспільства і світу через «сродню» працю.

Для філософа принцип «сродної» праці повинен лежати в основі фундаменту суспільного ладу, людина щодо себе повинна знати свою «сродність», своє призначення, пам'ятаючи, що вона не тільки частина природи, а й частина суспільства [13].

За Г. Сковородою «несродня» праця є джерелом усіх суспільних пороків, й не сприяє щастю. «Де згода найдорожчого світу? Де жвавість серцевого звеселення? Хто спотворює і розтліває всяку посаду? Несродність. Хто руйнує науки і мистецтва? Несродність. Хто збездивив чин священицький і чернечий? Несродність. Вона кожному званню внутрішній отрута і вбивця... Роби те, до чого народжений...» [13, 449]. Вважаємо, «несродня» праця породжує відсутність єдності людини, суспільства і світу.

Отже, за Г. Сковородою проблема «сродної» праці виникає за обставин, відколи людина відкриває суб'єкта в об'єкті, що може бути шляхом до як до щастя, так і нещастя. Аспекти даної проблеми намагаються вирішити сучасні дослідники.

«Сродня» праця, за А. Мудрик, є працею за природними нахилами, здібностями, що визначає життя людини і становить його смисл, духовно збагачує особу і дає можливість їй віднайти свій справжній шлях і своє місце в складній системі суспільних взаємозв'язків і відносин, зорієнтуватися в ціннісно-смісловому універсумі культури [9]. Досліджується ідея перетворення праці з засобу існування в найпершу природну потребу і найвищу насолоду особистості [9].

На нашу думку, «сродня» праця як соціально-філософське поняття, позначається специфічною, властивою особистості формою праці, що підкріплена науковими знаннями про об'єкт і суб'єкт, закономірності, яким вона підпорядкована, виходячи з вимог об'єктивної дійсності.

В. Воловик пише, що джерело проблеми «сродної» праці набуває все більшої актуальності у сучасному українському суспільстві на шляху його трансформації, а неможливість або невміння вирішити яку, служать причиною численних людських драм і трагедій [4, 53], ведуть, на нашу думку, до нещастя. Дану проблему можна окреслити в наступному прикладі.

«Сродня» праця постає для молодшої людини, відколи вона здійснює вибір певної професії. Проте у реаліях сьогодення людина може бути обмежена колом власних можливостей, серед яких превалює матеріальне забезпечення. Держава встановлює ринкову вартість навчання на обрану спеціальність, діючи у своїх інтересах, які найчастіше не збігаються з можливостями їх задоволення для молодшої людини. Як наслідок, робиться вибір на користь «іншої» «сродньої» праці. Тобто, виникає обмеженість наукових знань суб'єкта, який робить вибір на користь певного виду діяльності, про об'єкт, на який він збирається її направити, і про самого себе, своїх можливостях [4, 53]. Інтереси і цілі особистості не співпадають з соціально значущими потребами суспільства. Тут і народжується та «несродність», на яку вказував Г. Сковорода, адже обрана спеціальність в майбутньому може не сприяти всім об'єктивним сутнісним ознакам, що притаманні щастю.

З іншого боку, молода людина обирає «сродню» працю, виходячи з навіянь «моди» на ринку праці чи з інших суб'єктивних причин. Згідно статистичних даних щодо підготовки фахівців за галузями знань на українському ринку праці, бачимо, що соціальні науки, бізнес і право значно домінують (в п'ять, а іноді і десять разів) порівняно, наприклад, з інженерією чи сільським госпо-

дарством, що в сукупності призводить до виходу на ринок праці «непотрібних» фахівців. Цей фактор породжує ряд соціально-економічних проблем, якими пройняте сучасне суспільство. Досвід зарубіжних країн свідчить, що позитивних зрушень досягають лише ті країни, в яких здійснюється продумане, виважене державне управління сферою зайнятості.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного аналізу дають підстави стверджувати, в реаліях сьогодення людині реалізувати свої сутнісні сили, свій творчий потенціал, знаходити радість у процесі «сродної» праці досить важко. «Несродність» породжує кризовий стан у сучасному українському суспільстві, адже така праця призводить до руйнації діяльнійності єдності суб'єкта та об'єкта.

«Сродня» праця є формою відтворення суб'єкт–об'єкт–суб'єктної єдності, тобто єдності особистих і суспільних інтересів, а тому є головною онтологічною передумовою цілісності буття особистості, власне, щастя як суб'єктивної форми усвідомлення цієї цілісності.

На підставі аналізу понятійного відтворення детермінуючого впливу «сродної» праці на процес досягнення щастя, перспективу подальших дослідницьких пошуків складає вияв критеріїв «сродності» задля пом'якшення соціальних наслідків «несродності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барулин В. С. Социальная философия : Учебник / В. С. Барулин. – М. : ФАИР–ПРЕСС, 2002. – 560 с.
2. Беспальчий В. Ф. Людина і праця / В. Ф. Беспальчий. – К. : Наукова думка, 1976. – 157 с.
3. Бутченко Т. І. Соціально-політичне проектування: проблема взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів / Т. І. Бутченко. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. – 280 с.
4. Воловик В. І. Научное бытие и научное сознание // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – Вип.30. – С. 52–56.
5. Каган М. С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
6. Краткий философский словарь / Ред.-составители В. И. Воловик, Г. В. Воловик. – Запорожье : Просвіта, 2004. – 140 с.
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1: Процесс производства капитала / К. Маркс. – М. : Государственное изд-во полит. лит-ры, 1960. – 907 с.
8. Мегрелишвили А. Г. «Сродный» труд как высшая ценность человеческого бытия / А.Г. Мегрелишвили // Ноосфера: Збірник філософських праць [Донецького національного технічного університету]. – Донецьк, 2002. – Вип. 2: Матеріали міжрегіональної наукової конференції «Філософсько-етична спадщина Г. С. Сковороди та духовний світ сучасної людини». – С. 126–130.
9. Мудрик А. М. Концепція «сродної» праці Г. Сковороди: соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Мудрик Алла Михайлівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
10. Осінчук Е. В. Идеал и деятельность / Е. В. Осінчук. – К. : Вища школа, 1981. – 184 с.
11. Осінчук Ю. В. Культура: сутність і структура: Монографія / Ю. В. Осінчук. – К. : НАУ, 2011. – 136 с.
12. Основы социальной философии : Навч. посіб. / Під заг. ред. В. І. Воловика. – Запоріжжя : Просвіта, 2012. – 320 с.
13. Сковорода Г. С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира / Г. С. Сковорода // Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1973. – С. 412–461.
14. Соціальна філософія : Короткий енциклопедичний словник / Заг. ред. і уклад. : В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ–Харків : ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

REFERENCES

1. Barulin, V. S. (2002) Social'naja filosofija: Uchebnik. Moskva : FAIR–PRESS.
2. Bespal'chij, V. F. (1976) Ljudyna i pracja. Kyi'v : Naukova dumka.
3. Butchenko, T. I. (2011) Social'no-politychne proektuvannja : problema vzajemozv'jazku suspil'nyh potreb i derzhavnyh interesiv. Monografija. Zaporizhzhja : KSK-Al'jans.
4. Volovyk, V. Y. (2013) Nauchnoe bytie y nauchnoe soznanye. Kul'torologichnyj visnyk: Naukovo-teoretychnyj shhorichnyk Nyzhn'oi' Naddniprianshhyu. Zaporizhzhja: Prosvita, 30, 52–56.

5. Kagan, M. S. (1974) Chelovecheskaja dejatel'nost'. (Opyt sistemnogo analiza). Moskva : Politizdat.
6. Kratkij filosofskij slovar'. (2004) Red.-sostaviteli V. I. Volovik, G. V. Volovik. Zaporozh'e : Prosvita.
7. Marks, K. (1960) Kapital. Kritika politicheskoy jekonomii. T. 1. Kn. 1: Process proizvodstva kapitala. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury.
8. Megrelishvili, A. G. (2002) «Srodnyj» trud kak vysshaja cennost' chelovecheskogo bytija. Noosfera: Zbirnyk filosofsk'kyh prac' [Donec'kogo nacional'nogo tehničnogo universytetu]. Donec'k, 2, 126–130.
9. Mudryk, A. M. (2001) Konceptcija «srodnoi» praci G. Skovorody : social'no-filosofs'kyj analiz : avtoreferat dysertacija kandydata filosofsk'kyh nauk: 09.00.03 / Mudryk Alla Myhajlivna; Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyi'v.
10. Osinchuk, E. V. (1981) Ideal i dejatel'nost'. Kiev : Vishha shkola.
11. Osinchuk, Ju. V. (2011) Kul'tura : sutnist' i struktura: Monografija. Kyi'v : NAU.
12. Osnovy social'noi' filosofii' : Navchal'nyj posibnyk (2012). Pid zagal'noju redakcijeju V. I. Volovyka. Zaporizhzhja : Prosvita.
13. Skovoroda, G. S. (1973) Razgovor, nazyvaemyj alfavit, ili bukvar' mira. Moskva : Mysl', T. 1, 412–461.
14. Social'na filosofija: Korotkyj Encyklopedychnyj slovnyk (1997) Zagal'na redakcija i ukladannja : V. P. Andrushhenko, M. I. Gorchach. Kyi'v–Harkiv : VMP «Rubikon».
15. Filososfs'kyj encyklopedychnyj slovnyk (2002) Za redakcijeju V. I. Shynkaruka. Kyi'v : Abrys.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014 р.